

Pasakojimo aktantų struktūra

Generatyvinio priėjimo bandymas

1. PRELIMINARINĖ ANALIZĖ

1.1. Tiriamojo korpuso sudarymas ir charakteristika

Siekdami geriau pažinti personažų sudarymo ir grupavimo naratyviniame diskurse modelius, ketiname čia panagrinėti, ar įmanoma remiantis tam tikra pamatine struktūra vienu sykiu išaiškinti pasakojimo aktantų ir galimų pasakojimų aibės generavimą pagal šių aktantų skirtingą distribuciją.

Šiam reikalui sudarėme redukuotų dimensijų eksperimentinį korpusą. Į jį įeina mūsų jau tyrinėtos liaudies pasakos, kuri pažįstama visoms Europos kalbinėms bendruomenėms nuo Suomijos iki Sicilijos, lietuviškos versijos vienos naratyvinės sekvencijos vienuolika variantų; jos siužetas, kaip žinoma, gali būti apibūdintas kaip Baimės Ieškojimas.

Čia visai neanalizuosime pradinės pasakojimo situacijos; jai būdingi tokie minimalūs požymiai:

- a) šeimos struktūra, redukuota iki dviejų atlikėjų: Tėvo ir Sūnaus;
- b) asocialus herojaus-sūnaus charakteris: pasaulietinės tvarkos nepripažinimas (nepaklusnumas arba nedrausmingumas); šventosios tvarkos neišmanymas (noras pažinti Baimę).

Remiantis šia pradine situacija, kiekviename iš žinomų trisdešimt trijų lietuviškos versijos variantų sukuriama erdvinė disjunkcija: herojus palieka savo įprastinės buveinės vietą ir išeina ieškoti Baimės *kitur*, į tokią vietą, kuri visai neturi ryšio su pradinės sekvencijos *čia*.

1.2. Sekvencijos autonomiškumas

Iš trisdešimt trijų užrašytų variantų dvidešimt dviejuose ši disjunkcija atrodo kaip savanoriškas aktyvaus herojaus išvykimas, tuo tarpu kituose vienuolikoje variantų tarp pradinės sekvencijos ir ieškojimo pradžios įterpiama pridėtinė sekvencija, kuri ir bus mūsų analizės objektas. *Grosso modo*, herojaus tėvas paveda savo sūnų personažui, turinčiam sakralinės valdžios požymius, kad tasai mokytųsi baimės; suprantama, mokoma bus netikru, apgaulingu išbandymu.

Tam tikras kategorinių požymių skaičius leidžia diskurso-pasakojimo grandinėje išskirti autonominę naratyvinę sekvenciją, pateisinančią numatomo *korpuso* sudarymą. Tie požymiai tokie:

a) herojų kvalifikuojančią *aktyvumo vs pasyvumo* kategoriją pasirinktinai atitinka apgaulės sekvencijos *nebuvimas vs buvimas*;

b) prie paprasto pasakojimo dvinarės erdvinės disjunkcijos (kurią apibūdinome kaip *čia vs kitur*) pridedamas trečias terminas, kurį galima pavadinti *ten*: taigi apgaulės sekvencija turi autonominę deikšę;

c) pagaliau šiai sekvencijai būdingas išorinis požymis, skiriantis ją nuo visų kitų: į ją įeina apgaulingas išbandymas, kuriame Priešininkas modalizuojamas kategorija *būti vs atrodyti*: jo buvimas pasaulyje masuojamas atrodymo šventu.

Šių nusakymų pakanka, kad galėtumėme šią sekvenciją nagrinėti kaip diskurso-pasakojimo lygmens autonominių naratyvinių vienetą.

1.3. Aprašymas

Pasirinksime vieną iš pasakos variantų, žymimą P_3 , ir pateiksime ištisai visą šios sekvencijos kalbinę manifestaciją. Tačiau, kad lengviau būtų suprasti tolesnius svarstymus, sekvencijos tekstą pateiksime jau suskaidytą ir sutvarkytą naratyvinėmis sintagmomis (jų pakankamai bendras pobūdis išryškėjo iš ankstesnių pasakojimo nagrinėjimų).

0. *Pradinis segmentas*: $A' = tėvas$; $S = sūnus$

Buvo tėvas, turėjo sūnų. Ir tas sūnus neturėjo baimės.

1. *Adresanto substitucija*: $A' = tėvas$; $A'' = kunigas$

Ir jis jį atidavė pas kunigą: mažum kunigas duos jam baime.

Ir nuvedė pas kunigą ir paliko.

2.A. *Sutarties sudarymas*

2.1. *Teigiama užduotis*: $A'' \rightarrow S$

Kunigas kas vakarą siūsdavo apie dvyliką adyną alaus parnešt.

2.2. *Neigiama užduotis: A'' → Pr*

Ir kunigas aprėdė savo mergą baltais drabužiais ir liepė ait ir terp vartų atsistot.

– Ir kaip jis ateis, tai jo neleisk.

3. *Išbandymas*

3.1. *Antagonistų susidūrimas: S vs Pr*

Ir ji atsistojo terp vartų. Ir pareina tas vaikinai iš miesto ir pamatė – tų terp vartų stovi kas baltas.

3.2. *Paklausimas*

Ir jis priėjęs artyn ir sako:

– Ko tu čia stovi? Atsitrauk no čia, duok man ait namo.

Ir ji neleidžia.

3.3. *Grasinimas*

O jis jai sako:

– Atsitrauk, ba kaip duosiu su uzbonu į kaktą – ir užmušiu.

3.4. *Pergalė (be pasekmių)*

Ta merga pabijojo ir atsitraukė.

Pastaba. Čia atpažįstamas išbandymo dvejinimas, kuriam būdingas *crescendo*.

2.B. *Sutarties įvykdymas*

2.1. *Teigiama užduotis: įvykdyta.*

2.2. *Neigiama užduotis: neįvykdyta.*

Jis nuėjo pas kunigą. Kunigas jo klausė:

– Ką matei pareidams?

O jis sako:

– Nieko nemačiau. Tik čia terp vartų koks baltas stovėjo, tai aš paketinai duot su uzbonu į kaktą, tai ir atsitraukė.

Dvejinimas

2.A bis. *Sutarties sudarymas*

2.1. *Teigiama užduotis*

Kitą dieną vėl jį išsiuntė...

2.2. *Neigiama užduotis*

... ir vėl tą mergą aprėdė drabužiais baltais ir liepė atsistot terp vartų ir neatsitraukt.

3 bis. *Išbandymas*

3.1. *Antagonistų susidūrimas*

Ir tas vaikinąs pareina, žiūri – vėl stovi tarp vartų.

3.2. *Paklausimas*

Ir sako:

– Tu ir vėl čia stovi?

3.3. *Grasinimas*

– Atsitrauk, ba kaip duosiu su uzbonu ir užmušiu!

Ale bet ta merga neatsitraukia.

3.4. *Pergalė* (su pasekmėmis)

Kaip davė su uzbonu į kaktą – ir užmušė.

2.B bis. *Sutarties įvykdymas*

2.1. *Teigiama užduotis: neįvykdyta.*

2.2. *Neigiama užduotis: įvykdyta ir neįvykdyta.*

Ir tas vaikinąs nuėjo pas kunigą. Kunigas sako:

– Kur tu padėjai alų su uzbonu?

O vaikinąs sako:

– Aš pamačiau tarp vartų baltą stovintį. Kaip daviau su uzbonu į kaktą – sumušiau uzboną ir tą baltą užmušiau.

4. *Sekvencijos pabaiga*

Kunigas nusigando ir nuėjo pas tą mergą ir ją paslapčia pakavojo.

Pastaba: Pažymėtina inversija: išsigąsta ne adresatas – sūnus, o adresantas – kunigas.

1.4. Pirminis komentaras

Sekvenciją, kuri yra diskurso kalbinis vienetas, užklojame semantinio lygmens naratyvinių vienetų tinklu, kurį atkuriame žinodami pasakojimo apskritai karkasą. Šioje sekvencijoje, kaip matome, yra visi pasakojimo elementai. Jų yra trys: *disjunkcija*, *sutartis*, *išbandymas*. Taigi ši sekvencija – ir čia vienas jos galimų apibrėžimų – yra autonominis naratyvinio diskurso vienetas, galintis funkcionuoti kaip pasakojimas, tačiau lygiai taip pat galintis būti platesnio diskurso sudėtine dalimi; jos užimama vieta nulemia jos funkciją globalinėje naratyvinės struktūros ekonomijoje.

Atsitiktinai čia pakliuvusi sekvencija pasiūlo ir tam tikrą *atlikėjų* (leksikalizuotų vienetų) distribuciją priklausomai nuo *aktantų* (pasakojimo karkaso semantinių vienetų). Aktantą subjektą-herojų repre-

zentuoja atlikėjas Sūnus, tuo tarpu aktantą-adresantą – sykiu ir atlikėjas Tėvas, ir atlikėjas Kunigas. Ketvirtas atlikėjas – Merga – reprezentuoja priešininką, bet vien jai negali būti priskirta išdaviko funkcija: greičiau jau pasakytina, kad priešininką išdaviką leksikalizuoja kaip aktantą sykiu ir Merga, ir Kunigas.

Jei norima greičiau išsiaiškinti santykius tarp atlikėjų ir aktantų, reikia griebtis tam tikro lyginimo, t.y. susieti visus turimus vienuolika variantų, kad pamatytumėme, kokios įvairios čia pasitaikančios distribucijos.

2. PERSONAŽAI

2.1. Distribucinis priėjimas

Grupė	Variantai	Herojus	Adresantas		Išdavikas
		S	A'	A''	Pr
A	P ₃	Sūnus	Tėvas	Kunigas	Merga
	P ₅	Sūnus	Tėvas (Vokietis)	Kunigas	Merga
	P ₃₁	Sūnus	Tėvas (Vokietis)	Kunigas	Merga
	P ₃₂	Sūnus	Tėvas	Kunigas	Žilas senis
B	P ₂₁	Jaunesnysis brolis	Vyresnysis brolis-Kunigas	Vokietis	kažkas
C	P ₁₃	Sūnus	Tėvas-zakristijonas	Tėvas-zakristijonas	Tėvas-zakristijonas
	P ₂₅	Sūnus	Tėvas-zakristijonas	Tėvas-zakristijonas	Tėvas-zakristijonas
D	P ₂₀	Sūnus	Tėvas	Zakristijonas	Zakristijonas
	P ₂₈	Sūnus	Tėvas	Zakristijonas	Zakristijonas
E	P ₂₇	Sūnus	–	–	Bernas
	P ₃₀	Jaunesnysis brolis	–	–	Vyresnysis brolis

Ši lyginamoji lentelė, kuria pirmiausia siekiama palengvinti scheminių sekvencijos variantų visumos supratimą, teikia ir kitų pranašumų:

1) ji tam tikru laipsniu atskleidžia atlikėjų distribuciją,

2) leidžia vienuolika variantų sutraukti į penkias grupes A, B, C, D ir E, kuriose lieka tik *stilistinės variacijos* (Bernas vs Vyresnysis brolis grupėje E) arba *hapaksas* (žilo senio lavonas grupėje A) ir t.t.

Lyginamąją atlikėjų analizę siekiama įjungti juos į aktantų klases; ji gali būti gretinama su distribucinėmis lingvistikos procedūromis; tai teikia pranašumą, bet sukelia ir sunkumų. Juk galima sakyti, kad visi atlikėjai „Sūnus“ arba „Jaunesnysis brolis“ sudaro vieną H klasę, tad ir vieną aktantą Herojų, nes šį tvirtinimą galima patikrinti formalioji plotmėj identiška atlikėjų distribucija ir jų nesukeičiamumu su atlikėjais, įrašytais kitose skiltyse; herojus negali būti nei adresantas, nei išdavikas. Vis dėlto ši procedūra darosi neefektyvi, kai reikia skirti A'' ir Pr arba A' ir A''. Pirmuoju atveju (A'' vs Pr), remiantis grupėmis A ir B, galima teigti, kad turima reikalas su dviem savarankiškais aktantais ir kad jų sutapimai grupėse C ir D tėra sinkretizmo atvejai. Tačiau, remiantis grupėmis C ir D, A'' ir Pr lygiai taip pat galima laikyti ir vienu aktantu ir teigti, kad grupėse A ir B tas pats aktantas pateikiamas papildoma distribucija.

Su tokiu dviprasmiškumu susiduriama, kai norima formaliai patikrinti, ar yra ryšio tarp skilčių A' ir A''. Šis sunkumas būdingas ne tik semantikai, bet ir kiekvienam lingvistiniam aprašymui; galutinis sprendimas, pavyzdžiui, kai reikia pasakyti, ar egzistuoja viena ar dvi fonemos, paprastai grindžiamas kitais kriterijais, nesusijusiais su taikoma procedūra, tokiais kaip paprastumas arba aprašymo efektyvumas. Siekiant išsilenkti kliūtis, užuot konstravus aktantą, laikomą *archiatlikėju*, galima eiti kitu keliu: pamėginti išskirti smulkesnius semantinius vienetus, savotiškus *subatlikėjus*, kurių sugrupavimas paaiškintų įvairuojančių atlikėjų manifestaciją ir tuo būdu palengvintų suprasti aktantus-invariantus.

2.2. Atlikėjai ir vaidmenys

Jei terminas *atlikėjas* skiriamas jo, kaip diskurso leksinio vieneto, statusui žymėti, dar ir minimalų jo semantinį turinį nusakant buvimu semų a) *figūratyvinė esatis* (antropomorfinė, zoomorfinė ar kitokia), b) *gyva* ir c) galimą *individualizuoti* (tam tikruose pasakojimuose, visų pirma literatūriniuose, konkretizuojama tikrinio vardo atribucija), tai suprantama, kad toks atlikėjas gali prisiimti vieną ar kelis vaidmenis:

tad grupėje C tas pats atlikėjas – kuriam neduota tikrinio vardo, kaip kad beveik visada esti liaudies pasakose, – yra vienu metu ir Tėvas, ir Zakristijonas; grupėje B atlikėjas prisiima Vyresniojo brolio ir Kunigo vaidmenis. Tuo remiantis galima pamėginti nusakyti *vaidmens* sampratą: diskurso lygmenyje jis manifestuojamas, iš vienos pusės, kaip atlikėjo kvalifikacija, jo atributas, o iš kitos pusės, tokia kvalifikacija semantiniu požiūriu tėra funkcijų (t.y. pasakojime tikrai pažymėtų arba nesunkiai nuspėjamų elgsenų) lauko įvardijimas. Vadinasi, *vaidmens* minimalus semantinis turinys yra identiškas atlikėjo turiniui, išskyrus *tačiau individualizacijos semą*, kurios jis neturi: vaidmuo yra gyva figūratyvinė, bet anoniminė ir *socialinė* esatis, atlikėjas, atvirksčiai, yra *individas*, turintis ir prisiimantis vieną ar kelis vaidmenis.

Jei taip, tai naratyvinis žaidimas žaidžiamas ne dviejuose, o *trijuose* skirtinguose lygmenyse: *vaidmenys*, elementarūs aktantų vienetai, atitinkantys koherentiškus funkcinius laukus, įeina į dviejų rūšių stambesnių vienetų sudėtį – *atlikėjų*, diskurso vienetų, ir *aktantų*, pasakojimo vienetų.

Belieka pažiūrėti, ar šis naujas skyrimas yra našus analizės plotmėje.

2.3. Vaidmenys ir jų interpretacijos

Jei ankstesnes išvadas mėginama taikyti adresanto problemos aiškinimui, tai pažiūrėjus į A' ir A'' skiltis, abstrahuojantis nuo bet kokios atlikėjų distribucijos, pastebima, kad aiškiai manifestuojami du vaidmenų tipai:

Kunigas Zakristijonas	vs	Tėvas Vyresnysis brolis
--------------------------	----	----------------------------

Pastaba. Kol kas paliekame nuošalyje *Vokietij – lietuvių folklorui būdingą apgaviką*.

Šitaip skiltimis sugrupuoti vaidmenys priklauso, iš vienos pusės, nuo funkcijų analizės (tėvas elgiasi kaip tėvas, kunigas kaip kunigas); iš kitos pusės, jiems suteiktais turiniais jie sudaro tarp savęs reikšmingą opoziciją. Ši opozicija, manifestuota naracijos lygmenyje, gali būti perkelta į turinio struktūros lygmenį ir išreikšta tokia paprasta semine kategorija kaip

šventa (s_1) vs pasaulietiška (s_2)

Tad vaidmenys yra kategorijos *šventa vs pasaulietiška*, priklausančios autoriteto ašiai, manifestacija naratyviniame plane.

Jei dabar laikysime, jog zakristijonas ir vyresnysis brolis yra atinkamai kunigo ir tėvo silpnosios leksikalizacijos, tai didžiosiomis raidėmis galima žymėti *stipriąsias* manifestacijas, o mažosiomis – *silpnąsias*. Atsižvelgiant į tai, kad abu vaidmenys gali būti jungiami ir sinkretiškai manifestuojami vieno atlikėjo arba būti disjunkciškai priskirti dviem atlikėjams, gaunama schema, iškelianti aikštėn visas teorines galimybes, išplaukiančias iš pasiūlytos artikuliacijos kategorijos:

Grupė	Sinkretizmas: $A' = A''$	Disjunkcija $A' vs A''$	Grupė
B	$S_2 + S_1$	$S_2 vs S_1$	X
α	$S_2 + S_1$	$S_2 vs S_1$	A
C	$S_2 + s_1$	$S_2 vs s_1$	D

Pastaba. Čia neatsižvelgta į E grupę, kurioje nėra akivaizdaus adresato.

3. ADRESANTO PROBLEMA

3.1. Teorinis formulavimas

Šie pirmieji rezultatai skatina mus čia apmestai interpretacijai suteikti ryškesnį generatyvinį pobūdį. Tokia interpretacija pirmiausiai turi atitikti dvi sąlygas:

a) ji privalo nurodyti terminą *ab quo*, t.y. pamatinę struktūrą, kuria remiantis gali būti generuotos visos kitos struktūros;

b) ji turi tam tikru būdu paaiškinti kauzalinį pradą, sukeltą patį generavimo vyksmą: kitaip nesuprastume, kodėl pamatinė struktūra, pagal apibrėžimą paprasta ir esminga, pati savaime nėra atkuriamą, kodėl pasaka ar mitas nėra visada pasakojami ta pačia forma.

Ieškomas sprendimas tegali turėti formą modelio, sudaryto remiantis hipotezėmis, atitinkančiomis šias sąlygas. Toks modelis bus patenkinamas, jei jis koherentiškai ir vienareikšmiškai paaiškins išankstinių manifestacijos galimybių visumą paisydamas abiejų sąlygų.

Tad tarkime, kad a) pamatinė struktūra yra ta, kurią pažymėjome α , ir kad b) generavimo pradą glūdi šios pamatinės struktūros neleksiskume, tai yra istoriškai apibrėžtos bendruomenės negalėjime ją manifestuoti diskursu. Iš tikrųjų turėtume reikalą su tokia neįmanoma

pasaka, kurioje (a) sūnus, nepripažįstantis nei pasaulietinio, nei šventojo autoriteto, sueitų į konfliktą su savo tėvu, kuris tuo pat metu būtų kunigas, ir kurios (b) pasakotojas negalėtų pasekti klausytojams: katalikiškoje valstiečių bendruomenėje yra neleistinas dalykas, kad kunigas turėtų sūnų. Išivaizduojant, jog pasakininkas užsispiria tęsti savo pasakojimą, reikia, kad jis, siekdamas apeiti tą pradinį draudimą, disponuotų tam tikru skaičiumi transformacijos kanalų, kurie leistų naracijai plėtotis. Pradžioje nurodysime juos visus, komentavimo patogumui sunumeruodami:

$$\text{Pamatinė struktūra: } \left\{ \begin{array}{l} s_2 + S_1 \Rightarrow s_2 \text{ vs } S_1 \\ 2 \uparrow \\ S_2 + S_1 \Rightarrow S_2 \text{ vs } S_1 \\ 1 \downarrow \\ S_2 + s_1 \Rightarrow S_2 \text{ vs } s_1 \end{array} \right. \begin{array}{l} 5 \\ \\ 3 \\ \\ 4 \end{array}$$

3.2. Modelio interpretacija

Kompleksinė struktūra, priskirianti abu vaidmenis tam pačiam atlikėjui, būtų įmanoma tik su sąlyga, jei pažeidžiama jos pusiausvyra: arba kunigas pažeminamas iki zakristijono (1), arba tėvas pakeičiamas vyresniuoju broliu (2).

Pirmuoju atveju (1) kalbama apie pusiausvyrą išlaikančios kompleksinės struktūros transformavimą į *neigiamą kompleksinę struktūrą*:

$$S_2 + S_1 \Rightarrow (1) S_2 + s_1$$

Antruoju atveju (2) ta pati kompleksinė ir pusiausvyrą išlaikanti struktūra transformuojama į *kompleksinę teigiamą struktūrą*:

$$S_2 + S_1 \Rightarrow (2) s_2 + S_1$$

Antroji galimybė glūdi dviejų vaidmenų, manifestuojamų dviejų skirtingų atlikėjų, tėvo ir kunigo, disjunkcijoje. Šiuo (3) atveju susiduriama su kompleksinės struktūros transformavimu į *elementariąją struktūrą*, t.y. į seminę kategoriją, kuri skyrium manifestuoja kiekvieną iš savo terminų:

$$S_2 + S_1 \Rightarrow (3) S_2 \text{ vs } S_1$$

Elementarioji struktūra, savo ruožtu imama manifestacijos modeliu, gali sukelti naujas antro laipsnio transformacijas. Neigiama kompleksinė struktūra transformuojama į *neigiamą elementariąją struktūrą*:

$$S_2 + S_1 \Rightarrow (1) S_2 + s_1 \Rightarrow (4) S_2 \text{ vs } s_1$$

arba teigiama kompleksinė struktūra gali būti transformuota į *teigiamą elementariąją struktūrą*:

$$S_2 + S_1 \Rightarrow (2) s_2 + S_1 \Rightarrow (5) s_2 \text{ vs } S_1$$

Jei dabar palygintum galimų transformacijų visumą su tikrai manifestuotomis transformacijomis, būtų matyti, kad tik struktūra, kylanti iš (5) transformacijos, nemanifestuojama autonominio sekvencijos varianto pavidalu. Ši reiškinį galima aiškinti dvejopai: a) arba šis variantas neturi manifestacijos arba dar paprasčiau, – jis mums nežinomas dėl to, kad neužrašytas; b) arba esama objektyvių priežasčių, draudimų, kurie mums dar nežinomi ir kurie neleidžia tokios manifestacijos.

4. IŠDAVIKO PROBLEMA

4.1. Turinių transformacija

Modelis, pasiūlytas adresanto problemai spręsti, pasirodo galintis nustatyti pirmąją atlikėjų kartą, paaiškinančią pradinę pasakojimo situaciją ir tuo būdu reguliuojančią vieną esminę naracijos struktūrą – *sutartį*. Tolesnė analizė, taikant pasakojimo plėtotei tuos pačius metodus, tiktai išryškina naujas modelio komplikacijas.

Komplikacijos kyla iš paties pasakojimo pagrindinių struktūrinių savybių. Jei jau pripažįstamas algoritminis naracijos pobūdis ir pasakojimas suprantamas kaip uždaras diskursas, turintis ir galutinį tikslą, ir pabaigą, tai reikia pripažinti, jog pasakotojas nėra laisvas savaip tvarkyti atlikėjus pradinėje fazėje: jis turi iškart atsižvelgti į numatomą pabaigos sprendimą. Todėl analizė, mėginanti atstatyti pasakojimo visumos kūrimo eigą, turi kartu aprašyti ir transformacijas, išplaukiančias iš pradinės situacijos, ir transformacijas, atliktas atsižvelgiant į galutinį sprendimą.

Jau tai gerokai apriboja mūsų taikomo metodo efektyvumą; preliminarieji pažinti naratyvinio modelio struktūrinės savybės darosi vis labiau būtina, ir tai gali būti pasiekta tik aiškinančiomis aprašymo procedūromis. O dėl paties pasakotojo, tai jis, prieš pasakodamas ką

nors, turi įgyti tai, ką galima vadinti naratyviniu gebėjimu, tai yra, trumpai sakant, implicitinį naratyvinio modelio pažinimą.

Pasakotojas būtent turi žinoti, kad po sutarties sudarymo, tai yra įvedus adresantą, kuris herojų paverčia adresatu, turi eiti kanoniška naratyvinė sintagma, vadinama *išbandymu*. Jei išbandymas, kaip mes pamėginome parodyti kitur, tėra pasakojimo giliųjų turinių transformacijos paviršinė manifestacija antropomorfiniame lygmenyje, tai pasakotojas, vesdamas jau turimus atlikėjus prie išbandymo, turi numatyti, kokiū būdu turės įvykti jų susidūrimas, kad sukeltų pageidaujamą baigiamąją transformaciją.

Mūsų nagrinėjamojoje sekvencijoje tai vyksta taip: adresantas (kuris yra šventojo autoriteto (S_1) atstovas) siunčia adresatą-herojų įvykdyti užduoties, kuri taps jo išbandymu. Tačiau tuo pat metu jis siunčia ir kitą adresatą-priešininką su užduotim sužlugdyti tą išbandymą. Iškart adresantas pasirodo – klausytojui, bet ne herojui – kaip melagingo šventumo atstovas (\bar{S}_1); ir galima sakyti, kad išbandymo, jei jis pavysta, tikslas yra jo melagingumo atskleidimas, t.y. S_1 transformacija į \bar{S}_1 . Tačiau herojus, patiriantis išbandymą, gali pasiekti šį rezultatą tiktai stodamas į kovą su priešininku, kuris iš tikrųjų nepriklauso šventumui (tad jo turinys bus žymimas S_2 bis), o pasirodo su visais išoriniais nepasaulietiško S_2 bruožais. Ir tik atmesdamas šią apgaulingą išvaizdą, tik paneigdamas nepasaulietinį priešininko pobūdį, jis turi šiokią tokią galimybę atskleisti adresanto apgaule.

Iš to išeina, kad išdaviko struktūra investuotų turinių lygmenyje yra dvilypė ir kad po sėkmingo išbandymo išdavikas turi pasirodyti kartu kaip (\bar{S}_1) ir kaip (S_2 bis). Jei prisiminsime, jog *vaidmenimis* esame sutarę vadinti kategorinius turinius, linkusius į leksikalizaciją, išdavikui manifestuoti turėsime du vaidmenis: netikrojo adresanto (\bar{S}_1) ir pasaulietinio priešininko (S_2 bis); šie vaidmenys naratyviniame diskurse gali būti manifestuoti arba konjunktyviai, vieno atlikėjo, arba disjunktyviai – dviejų atlikėjų.

4.2. Išdaviko manifestacija

Šie svarstymai apie išbandymą ir jo pasekmes leidžia grįžti atgal ir aptikti pirmosios kartos atlikėjus ten, kur juos palikome. Prieš herojų-adresatą mes galėjome teoriškai pastatyti penkis atstovaujančius šventumui atlikėjus-adresantus (S) ir tuo būdu numatyti penkis skirtingus

galimus pasakojimus. Kadangi į išdaviko struktūrą būtina įeina vaidmuo (\bar{S}), ir šis vaidmuo yra ne kas kita, kaip neigiama vaidmens (S) transformacija – vaidmens, kurį jau yra prisiėmę penki atlikėjai-adresantai, – aišku, kad tie patys atlikėjai turi pasirodyti pasakojimo pabaigoje kaip demaskuoti išdavikai. Tik viena lieka neaišku, ar antrąjį išdaviko vaidmenį prisiims tas pats atlikėjas ($S_1 \rightarrow \bar{S}_1$) ar naujas, sukurtas vien tam vaidmeniui (S_2 bis). Tuo norima pasakyti, kad teoriškai išdavikas gali būti manifestuotas

arba kompleksine struktūra ($\bar{S}_1 + S_2$ bis),

arba elementariąja disjunktyvine struktūra (\bar{S}_1 vs S_2 bis).

Tad galime grįžti prie pirmojo modelio ir jį patobulinti, numatydami galimybę kiekvienam adresantui, atstovaujančiam šventumui, pasirodyti pasakojimo pabaigoje išdaviku, prisiimančiu du vaidmenis ($\bar{S}_1 + S_2$ bis), arba vien netikrojo adresanto pavidalu (\bar{S}_1), kurio pasaulietinis pasireiškimas įgytų netikrojo atlikėjo-priešininko (S_2 bis) pavidalą.

Štai ta visumos schema, kurioje pirmoji transformacijų serija žymima dviguba rodykle, o antroji paprasta.

$$\begin{array}{rcl}
 s_2 + \bar{S}_1 & & s_2 \text{ bis} + \bar{S}_1 \\
 7 \uparrow & \rightarrow 12 = 8 & 10 \uparrow \\
 & 5 & (8) \\
 s_2 + S_1 & \Rightarrow & s_2 \text{ vs } S_1 \rightarrow S_1 \text{ vs } s_2 \text{ bis} \\
 2 \uparrow\uparrow & & 10 \uparrow \\
 & 3 & 8 \\
 \boxed{S_2 + S_1} & \Rightarrow & S_2 \text{ vs } S_1 \rightarrow \boxed{S_1 \text{ vs } s_2 \text{ bis}} \\
 1 \downarrow\downarrow & & \\
 & 4 & 11 = 8 \\
 S_2 + s_1 & \Rightarrow & S_2 \text{ vs } s_1 \rightarrow s_1 \text{ vs } s_2 \text{ bis} \\
 6 \downarrow & \rightarrow 11 = 8 & 9 \downarrow \\
 \boxed{\bar{S}_2 + \bar{S}_1} & & \boxed{s_2 \text{ bis} + \bar{S}_1}
 \end{array}$$

4.3. Modelio interpretavimas

Teorinės galimybės, susijusios su pasakojimo pradžia ir adresanto struktūra, leidžia numatyti tos pačios pasakos išsiplėtojimą į penkis variantus; atsižvelgiant į pasakojimo pabaigą ir į išdaviko struktūrą, galima numatyti naują išsišakojimą ir kiekvieno varianto sudvejinimą nuo to momento, kai pasakojime pasirodo naratyvinė sintagma, pateikianti išbandymą: randama dešimt galimų variantų, iš kurių tik trys yra iš tikrųjų realizuoti arba bent žinomi ir užrašyti (schemoje jie apibrėžti punktyriniais stačiakampiais). Tai paprasčiausiai reiškia, kad iš penkių galimų būdų pradėti pasaką pasakotojai yra palikę tik keturis, o iš aštuonių galimų būdų ją užbaigti tėra išlikę trys sprendimai. Nuotolis, skiriantis galimybę nuo pasireiškimo, net laikant egzistuojančiais neužrašytus variantus, yra pernelyg didelis: jį būtina paaiškinti.

4.3.1. Nauja nesuderinamumo taisyklė

Kad lengviau būtų skaityti schemą, pamatinė struktūra (esanti kairėje pusėje nuo vidurinės linijos ir apibrėžta stačiakampiu) laikyta pagrindiniu ir sykiu niekada nemanifestuojamu išeities tašku: hipotetiškai teigėme, kad katalikiškoje valstiečių bendruomenėje yra istorinio-socialinio pobūdžio suvaržymas, neleidžiantis galvoti, kad kunigas tuo pat metu gali būti herojaus tėvas. Transformacija (1) (kurios tęsiniai yra apačioje) paverčia kunigą zakristijonu, kad pasakojimą padarytų galima. Transformacija (2) (jos tęsiniai kyla į viršų) pakeičia tėvą vyresniuoju broliu, tuo būdu leisdama jam likti kunigu.

Įdomu, kad nerealizuojami galimi variantai viršutinėje linijoje; jei pradinė situacija ir priimama, tęsinys juos sutrikdo. Jau esame sakę, kad (5) transformacija, skirianti du atlikėjus (*vyresnysis brolis* siunčia jaunesnįjį pas *kunigą*, kad tas jį išmokytų baimės), yra nerealizuojama. Tai ne taip jau keista: toliau toks pasakojimas būtina susilietų su situacija, kylančia iš (3) transformacijos; ne taip svarbu, ar pasaulietiškaji autoritetą įkūnija tėvas ar vyresnysis brolis; herojus, kartą atėjęs pas kunigą, toliau savo elgsena jau nėra susijęs su savo šeima, atstovaujanti pasaulietiskajam autoritetui.

Užtat varianto, kylančio iš (2) transformacijos, nesėkmė prašosi paaiškinti. Pradinė situacija pateikta P_{21} variante: vyresniajam broliui, kuris kartu yra ir kunigas, kelia nerimą, kad jaunesnysis jo brolis be paliovos skelbiasi nieko nebijąs. Teoriškai tuomet galimi du sprendimai:

arba jis susitapatins su priešininuku ir pats mėgins sukelti herojui (7) baimę; arba vietoj savęs pasiųs priešininuką pasaulietį, pavyzdžiui, mergą, ir tai sutapatins pasakojimo tąsą su aptariama pasaka (12=8). Tačiau nė vienas šių sprendimų iš tikrųjų nepriimamas ir variantas rutuliojasi nesklaidžiai: pasirodo naujas adresantas (Vokietis), kuris naktį pasiūnčia „kažką“ į bažnyčios varpinę, kad išgąsdintų herojų, ir herojus jį nužudo. Sprendimas dvejaip nesklaidus; nes jei atlikėjas Vokietis dėl parinktos išbandymo vietos elgiasi kaip atlikėjas zakristijonas (9), nužudymas pasakojimą priartina prie sprendimo (8). Šis variantas įdomus kaip būdingas sudėtinio pasakojimo pavyzdys ir yra vertas nuodugniau patyrinti; jis jau rodo, kad a) pasakojimo korpusas, tai yra išbandymas, nebepaiso pradinės struktūros, dar daugiau – b) dėl to pasakojimas sutrinka: išdavikas (ar Vokietis? ar vyresnysis brolis?) nedemaskuojamas.

Pastaba. Apgaviko pasitelkimas – Vokietis lietuvių folklore kartais atstovauja netikram šventajam autoritetui (tai viena iš Velnio apraiškų), kartais netikram pasaulietiniam autoritetui – taip pat vertas dėmesio. Jis nurodo vieną iš apgaviko naratyvinių funkcijų: savo dvireikšme prigimtim palaikyti painią naratyvinę situaciją.

Viena hipotezė galėtų paaiškinti šias nesėkmes: grupė variantų, kuriuose adresantas yra kunigas – vyresnysis herojaus brolis, negali būti realizuoti, nes: a) jei priešininukas būtų atskirtas nuo kunigo, šie variantai baigtųsi sprendimu, kuris susilietu su transformacija (8); b) jei kunigas būtų tuo pat metu priešininukas, išbandymo pasekmė būtų *kunigo nužudymas*, o toks sprendimas yra *nesuderinamas su duotuoju istoriniu kontekstu*.

Ši hipotezė gali būti priimtina arba ne; formuluodami ją, pirmiausiai norime pabrėžti, kad folklorinis pasakojimas, kiek jis tvirtai įrėmintas savo istoriniame kontekste, tiek gali susidurti su nesuderinamumais, kurie neleidžia pasireikšti kai kuriems teoriškai įmanomiems variantams; dar daugiau, šios nesuderinamumo taisyklės gali būti numatytos analizuojant tiek pradinę, tiek ir galutinę situacijas.

4.3.2. Išbandymo nesėkmė

Linija, horizontaliai einanti iš pamatinės struktūros ir apimanti (3) transformaciją, atitinka nagrinėjamos pasakos pasirinktą sprendimą. Kad būtų parengtas išbandymas, galimi du sprendimai: arba kunigas

pats imsis priešininko vaidmens (10) ir bus užmuštas (pagal mūsų hipotezę tai neišsivaizduojama ir nerealizuojama); arba jis pasiūs disjunktyvinį priešininką (8). Vis dėlto šis vienintelis įmanomas sprendimas baigiasi tariama herojaus pergale ir paties išbandymo nesėkme: nepasaulietiškumo paneigimas, išreikštas priešininko nužudymu, realizuojamas, tačiau dviejų išdaviko vaidmenų disjunkcija neleidžia atskleisti netikrojo šventumo. Struktūrinėje pasakojimo plotmėje tatau implikuoja išbandymo (kuris, beje, iš tikrųjų įvyksta) sudvejinimą. Tai, kad priešininko nužudymas nėra reikšmingas, rodo, jog variantas, pradžioje laikytas autonomišku (B grupė), iš tikrųjų tėra stilistinis variantas: kunigas pasiūnia herojų į bažnyčios rūsi ieškoti tabakinės, kurią jis tyčia užmiršo lavono, žilabarzdžio senio, galvūgalyje. Aplinkybė, kad priešininkas yra jau miręs, arba tai, kad herojus jį nužudo, nieko čia nekeičia tol, kol išbandymas nepajėgia sukelti išdaviko demaskavimo.

Vis dėlto geresnio naracijos pažinimo dėlei galima pažymėti, kad kaip tik naratyvinės sintagmos struktūrinis nereikšmingumas leidžia pasirodyti *stilistinėms variacijoms* ir *hapakso* proveržiams; žilabarzdis senis kituose variantuose pasirodo gyvas ir net esąs tam tikro šventojo universumo valdovas.

4.3.3. Išbandymo sėkmė

Tad kaip tik trečioji pradžios galimybė, slypinti šventumo redukcijoje ir jo leksikalizacijoje zakristijono pavidalu (1 ir 4), galiausiai pasirodo vienintelė tikrai naši, nes ji leidžia atsirasti dviem skirtingiems pasakojimų variantams (6 ir 9). Iškart pažymėsime, kad du iš keturių galimų galutinių sprendimų yra eliminuoti, tai yra nerealizuoti arba nežinomi: tai struktūrinę išdaviko disjunkciją implikuojančios transformacijos. Zakristijonas, kuriam pavesta įdiegti šventumo baimę, negali vietoj savęs pasiūsti priešininko substituto: struktūriniu požiūriu tokia (11) transformacija baigtusi (8) sprendimu (jau numatytu kunigui), kuris baigiasi išbandymo nesėkme. Pažymėtina tai, kad pasakotojas net neįaučia poreikio eiti šiuo keliu ir pastatyti zakristijoną į kunigo vietą, nors tokios paviršutinės formos pasakojimas būtų įmanomas ir galėtų būti plėtojamas su skirtingu išoriniu dekoru.

Du iš tikrųjų realizuojami išbandymai ir du pasakojimai, kuriuos galima laikyti sėkmingais, veikėjų struktūros lygmenyje turi vieną bendrą bruožą: juose išdavikas paeiliui prisiima abu – netikro adresanto

ir priešininko – vaidmenis. Tačiau jie skiriasi tuo, kad pirmuoju atveju (6) išdavikas-zakristijonas yra tuo pat metu herojaus tėvas, tuo tarpu antruoju atveju (9) jis nėra tėvas.

Priklausomai nuo šio skirtumo abiejų išbandymų ir jų pasekmių manifestacija plėtojama skirtingai:

Grupė	Išdavikas	Vieta	Priešininko elgesys	Pergalės forma	Pasekmės herojui	Išbandymo tipas
C	Zakristijonas-tėvas	bažnyčia	agresyvumas	nužudymas	Išvejamas	Lemiamasis išbandymas
D	Zakristijonas-netėvas	varpinė	pasyvumas	sužeidimas	Vėl išsiunčiamas (su pinigais)	Kvalifikacinis išbandymas

Šių dviejų pasakojimų palyginimas paaiškina kai kuriuos dalykus:

a) kaip jau sakėme pradžioje, kiek sekvenciją galima laikyti autonomišku pasakojimu, turinčiu savo galutinį tikslą, tiek pasakojimo tikslas pasiekiamas abiejuose variantuose: pagal pasakotojo numatymą ir jo implicitinę valią abiejų pasakojimų galutinė pasekmė yra netikrojo šventumo atskleidimas ir bausmė už apgavystę;

b) vis dėlto abu pasakojimai iš esmės skiriasi tuo, kad antruoju tik atskleidžiama šventumo apgavystė, tuo tarpu pirmasis tuo pat metu paneigia pasaulietinį autoritetą, kuriam atstovauja tėvas. Iš tikrųjų kaip tik formos, kuria bus manifestuotas adresantas (elementarioji struktūra ir du atlikėjai arba kompleksinė struktūra ir vienas atlikėjas), pradinis parinkimas lemia pasakojimo tęsinį: matome, kad abu pasakojimo takai yra lygiagretūs ir, trumpai tariant, linijiniai. Kiek priešininkas (S'_2 bis) tapatinamas su tėvo (S_2 bis) prigimtim (t.y. su pasaulietinio autoriteto stipriąja manifestacija), lygiai tiek pat stipriai sankcionuojamas išbandymas, t.y. tėvo nužudymu. Antruoju atveju, kuriame priešininkas (S_2 bis) tėra silpnasis šio autoriteto substitutas, sankcija įgyja *paženklinimo* formą: priešininkas paženklinamas žaizda, kuri paskui leidžia atpažinti netikrąjį šventumą. Be to, pirmuoju atveju herojus, atpalaiduotas nuo bet kokių ryšių, išvejamas į galutinį *kitur*, tuo tarpu antruoju atveju, išsikovojęs teisę galimam susitikimui su tikroju šventumu, jis vėl gražinamas pas savo tėvą, kuris, duodamas pinigų kelionei, palengvina jo galutinį išvykimą. Tad pirmasis išbandymas pasirodo esąs lemiamasis, o antrasis tik kvalifikacinis.

4.3.4. Sekvencijos funkcionalumas

Taigi atėjo laikas nustatyti koreliaciją tarp realizuotų variantų skaičiaus bei tipo iš vienos pusės ir tarp šiam pasakojimų žanrui būdingų išbandymų skaičiaus ir jų prigimties iš kitos pusės. Pagal mūsų hipotezę, mažą žinomų variantų skaičių lemia ne atsitiktinumas ar pasakotojo vaizduotės stoka, bet pasakojimą ribojančios struktūrinės jo savybės. Tad mėgindami supaprastinti Proppo pasiūlytą stebuklinės pasakos modelį, mes pasiūlėme pradinę išbandymų tipologiją pagal funkciją, kurią jie prisiima bendroje pasakojimo ekonomijoje, laikydami juos

*kvalifikaciniais,
lemiamaisiais arba
šlovinamaisiais.*

Jei prie šio sąrašo būtų pridėtas ketvirtasis tipas, *tariamasis išbandymas*, kuris, baigdamasis nesėkme, sukelia sudvejinimą, tai būtų galima išžiūrėti iš viso keturis galimus išbandymus.

Kiekviena naratyvinė sekvencija pati viena gali sudaryti autonomini pasakojimą ir turėti savo galutinį tikslą, bet ji lygiai taip pat gali įeiti į didesnę pasakojimą ir turėti specialią funkciją. Tada kiekviena naratyvinė sekvencija, jei tik joje yra išbandymas, gali dėl savo padėties naratyviniame ansamblyje įgyti kažką panašaus į antrinę reikšmę – funkcinę reikšmę. Įdomu pažymėti, kad šią funkcinę išbandymų tipologiją atitinka – pasakoje, kurią imame pavyzdžiu – priešininkų ir išbandymo vietų tipologija.

Nr.	Išbandymas	Priešininkas	Vieta	Varianto grupė
1	neapibrėžtas	kažkas (be adresanto)	kapinės	E
2	tariamasis išbandymas (sudvejinimas)	merga	šventorius	A (ir B)
3	kvalifikacinis	zakristijonas-netėvas	varpinė	D (ir B)
4	lemiamasis	zakristijonas-tėvas	bažnyčia-altorius	C
5	šlovinamasis	šventumo atstovas	kitas pasaulis	-

Iš penkių aptariamų išbandymų (1) ir (5) reikalauja trumpo komentaro: (1) Variantų E grupė liudija pasakų degradavimą – mūsų atveju žymėtą šventumo susilpnėjimu – ir iškelia įdomią metodologinę jų atkūrimo problemą. Tai padaryti mums atrodo įmanoma, tačiau išeina

už mūsų straipsnio ribų; tarp neapibrėžtų variantų tektų atpažinti vieną iš trijų galimų tipų (2), (3) arba (4).

(5) Šlovinamąjį išbandymą mes įrašėme tik primindami: jo vieta viso pasakojimo pabaigoje, o ne pradžioje, ir jis reikalauja ne išdaviko, bet herojaus atskleidimo.

Taigi matome, kad sekvencija, nagrinėjama funkcinio požiūriu, turi tris baigtis: pirmoji sukelia išbandymo sudvejinimą įteigti jo sunkumui; antroji kvalifikuoja herojų svarbiausiam nuotykiui; pagaliau trečioji, reikšdama visišką netikrojo šventumo ir netikrojo pasaulietiškumo atmetimą, iškelia herojų su jo ieškojimu už socialiai sąlygotos gyvųjų bendruomenės.

4.3.5. Atlikėjų ir išbandymų koreliacija

Reikia atkreipti dėmesį į paskutinę koreliaciją; santykį tarp išbandymų tipų ir galimų pabaigos sprendimų iš vienos pusės ir tarp pasakojimo pradžioje įvestų atlikėjų skaičiaus iš kitos pusės.

a) Variantas, kuriame išbandymas yra lemiamasis, turi tik du atlikėjus: sūnų-herojų ir tėvą, kuris sykiu yra adresantas ir išdavikas. Jis iki kraštutinumo apibendrina pasakojimą ir suteikia jam beveik visišką autonomiją; pasakojimo tęsinio atžvilgiu sekvencija nėra nei presuponuojanti, nei presuponuojama.

b) Variantas, kuriame išbandymas yra kvalifikacinis, turi tris atlikėjus: herojų, jo tėvą ir zakristijoną. Atlikėjų skaičiaus padidėjimas išjudina pasakojimo eigą: iš jau kvalifikuoto herojaus laukiama kitų žygdarbių. Sekvencija yra presuponuojanti, bet ne presuponuojama.

c) Variantas, kuriame išbandymas baigiasi nesėkme, turi keturis atlikėjus: sūnų, tėvą, kunigą ir mergą. Jo nesėkmė skatina pradėti pasakojimą iš naujo. Bergždžias reikalas nagrinėti jį kaip tokį, sekvencija iš principo yra ir presuponuojanti, ir presuponuojama. Jos funkcija, atrodo, yra pratęsti ir komplikuoti pasakojimą; ji leidžia įvesti tolesnę sekvencijoje naujus atlikėjus ir naujus išbandymus; jos sudvejinimas, kaip prasminis efektas, formaliai rodo pradėto žygio sunkumą.

Ši koreliacija tarp pradinės ir galutinės situacijų, tarp atlikėjų skaičiaus ir išbandymų, su kuriais jie susiję, tipo negali neiškelti naujos problemos, pasakojimo *tankio* problemos.